

บทที่ 2

สันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 1

ที่ผ่านมางานศิลปะและสถาปัตยกรรมเป็นจำนวนมากถูกอธิบายว่าเป็นงานที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งมีทั้งการอ้างอิงเอกสารร่วมสมัยอย่างชัดเจนและแบบที่อ้างอิงตำนานตลอดจนคำบอกเล่าที่อาจมีลักษณะคลุมเครือต่อความน่าเชื่อถือ ซึ่งแน่นอน ไม่ปฏิเสธว่าตำนานอาจเล่าความจริงที่มีได้มีโอกาสถูกบันทึกในเอกสารที่เป็นทางการ และงานชิ้นนี้ก็มิได้ประสงค์จะลดทอนสถานการณ์เป็นหลักฐานของงานเขียนประเภทตำนานแต่อย่างใด ผู้วิจัยตระหนักดีว่างานวิจัยสมัยใหม่มามายังใช้ตำนานเป็นหนึ่งในเอกสารหลักฐานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้ต้องการวิเคราะห์แนวคิดเบื้องหลังงานช่างที่สร้างขึ้นโดยรัชกาลที่ 1 ซึ่งโดยธรรมชาติของงานศึกษาประเภทนี้จำเป็นต้องอาศัยการวิเคราะห์และตีความเพื่อนำไปสู่การสร้างคำอธิบายแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังมากพอสมควร ดังนั้น ความแน่นอนของงานที่น่าเชื่อถือว่าเป็นของที่ถูกสร้างภายใต้บุคคลที่เราจะนำมาตีความแนวคิดของเค้าอีกทอดหนึ่งนั้น ย่อมต้องการความชัดเจนในระดับที่สูงมาก

เพื่อเป็นการป้องกันการวิเคราะห์ตีความที่อาจคลาดเคลื่อนมากจนเกินไป ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ตัวแบบที่จะใช้ศึกษาควรเป็นที่ยอมรับรวมกันมากที่สุดว่าเป็นของที่สร้างขึ้นตามพระราชดำริจริงของรัชกาลที่ 1 ดังนั้น ตัวแบบที่งานนี้ใช้จึงมีลักษณะจำกัดเท่าที่มีเอกสารร่วมสมัย (หรือใกล้เคียงน่าเชื่อถือ) อ้างอิงอย่างชัดเจน ซึ่งประกอบไปด้วย สถาปัตยกรรมบางชิ้นที่ปรากฏในพระบรมมหาราชวังที่น่าเชื่อว่าจะถูกสร้างมาตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 คือ หมู่พระมหาปราสาทและหมู่พระมหามณเฑียร นอกจากนี้ก็จะเป็นวัดต่างๆ ที่พระองค์มีพระราชดำริให้สร้างหรือบูรณะโดยตรงเท่านั้น

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุเอาไว้ว่า วัดที่รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาหรือโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์โดยพระองค์เองมีจำนวนทั้งสิ้น 12 วัด แบ่งเป็นวัดที่สถาปนาขึ้นใหม่ 1 วัด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) และบูรณปฏิสังขรณ์วัดเก่า 11 วัด ได้แก่ วัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม), วัดเลียบ (วัดราชบูรณะ), วัดสระเกศ, วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส), วัดบางว่าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม), วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม), วัดทองคลองบางกอกน้อย (วัดสุวรรณาราม), วัดพลับคลองบางกอกใหญ่ (วัดราชสิทธิาราม), วัดคอกกระบือ (วัดยานนาวา), วัดศาลาสี่หน้า (วัดคูหาสวรรค์) และวัดสุวรรณดาราราม ที่กรุงเก่า¹

นอกจากนี้ หลักฐานที่จะนำมาพิจารณาประกอบด้วยก็คือ งานศิลปกรรมอื่นๆ อาทิ พระพุทธรูป, งานจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดและพระที่นั่งต่างๆ, ตลอดจนภาพวาดต่างๆ ที่ปรากฏบนเอกสารร่วมสมัย

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน, หน้า 209-214.

อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ก็ยังไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ เพราะต้องเข้าใจร่วมกันก่อนว่า แม้จะมีเอกสารที่น่าเชื่อถือระบุเอาไว้ว่างานช่างขึ้นไต่เป็นของรัชกาลที่ 1 แต่สิ่งที่ต้องไม่ลืมคือ งานช่างเหล่านี้ที่ปรากฏเหลือในปัจจุบัน ต่างผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์และซ่อมแซมมานับครั้งไม่ถ้วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานสถาปัตยกรรม, งานศิลปกรรมประกอบส่วนต่างๆ ทางสถาปัตยกรรม, และงานจิตรกรรม ฉะนั้นการเลือกใช้ข้อมูลจำเป็นจะต้องผ่านกระบวนการวิเคราะห์สันนิษฐานรูปแบบดั้งเดิมที่น่าเชื่อว่าจะปรากฏเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ก่อนเสมอ

ในส่วนงานจิตรกรรมเป็นเรื่องยากมากที่จะเชื่อว่างานขึ้นไต่เป็นงานเขียนมาตั้งแต่ครั้งนั้น แม้หลักฐานเอกสารจะระบุชัดว่าใช่ แต่ธรรมชาติของการบูรณะภาพจิตรกรรมของสังคมไทยที่มักมีการซ่อมใหม่ทุกๆ 30-50 ปี ย่อมทำให้ความน่าเชื่อถือของหลักฐานกลุ่มนี้เป็นไปได้น้อยมาก

แม้การซ่อมบางแห่งจะระบุว่าคงรูปแบบเดิมไว้ แต่การคงรูปแบบเดิมส่วนใหญ่ก็คือลบเขียนใหม่ โดยเป็นการคงเฉพาะเรื่องราวเนื้อหาให้เป็นเดิมเท่านั้น การคงรูปแบบเดิมทั้งเนื้อหาและฝีมือช่างตามกระบวนการอนุรักษ์สมัยใหม่จะเริ่มขึ้นจริงจึงก็เมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 มาแล้วทั้งสิ้น โดยงานขึ้นแรกทีถือว่าเข้าข่ายการบูรณะสมัยใหม่ก็คือ เมื่อคราวซ่อมภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดอรุณ² แต่กระนั้นก็ยังมีความน่าเชื่อไม่มากนักว่าจะคงรูปแบบเดิมได้อย่างแท้จริง ฉะนั้น การใช้หลักฐานประเภทงานจิตรกรรมจึงมีความน่าเชื่อถือค่อนข้างน้อย ว่าจะมีงานขึ้นไต่เป็นฝีมือแท้จริงสมัยรัชกาลที่ 1

ภาพจิตรกรรมบนผนังสกัดด้านหลังพระประธานพระอุโบสถสมัยรัชกาลที่ 1 ที่เชื่อกันว่านิยมเขียนเป็นภาพโลกทัศน์แบบตัดขวางโดยมีเขาพระสุเมรุเป็นประธานนั้น ความน่าเชื่อถือก็อยู่ในระดับเพียงน่าจะเขียนภาพเล่าเรื่องนี้จริง แต่ตัวรายละเอียดภาพทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นฝีมือช่าง สีเส้น และรายละเอียด โดยเฉพาะในส่วนที่เป็น “ภาพกาก” ทั้งหมด คงแทบไม่สามารถใช้เป็นหลักฐานงานช่างสมัยรัชกาลที่ 1 ได้อย่างน่าเชื่อถือมากนัก เป็นต้น

ด้วยข้อจำกัดดังกล่าว งานขึ้นไต่จึงใช้หลักฐานกลุ่มนี้เฉพาะที่มีเอกสารร่วมสมัยที่อ้างอิงว่ามีการเขียนภาพจิตรกรรมเป็นเนื้อหาหรือเรื่องราวอะไร มากกว่าเน้นการวิเคราะห์รูปแบบฝีมือช่าง ซึ่งจากหลักฐานที่เหลืออยู่ มีเพียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดพระเชตุพนฯ เท่านั้น ที่พอจะมีเอกสารร่วมสมัยบอกถึงรายละเอียดงานจิตรกรรมฝาผนัง

หลักฐานทางศิลปกรรมประกอบงานสถาปัตยกรรม เช่น ลายหน้าบัน ลายซุ้มประตู-หน้าต่าง บัวหัวเสา เป็นต้น ก็เป็นปัญหามากในการนำมาใช้เป็นหลักฐานในระดับไม่ต่างกัน เพราะองค์ประกอบเหล่านี้ถูกซ่อมบูรณะเทียบตลอดเวลา และแทบไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์ด้วยว่ามีการซ่อมแปลงอะไรบ้าง ดังนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการตีความผิดพลาดในเรื่องอายุสมัย งานขึ้นไต่จึงพยายามที่จะไม่ใช้หลักฐานงานศิลปกรรมประเภทนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ ซึ่งปัญหานี้จะไม่พบมากนักในกรณีหลักฐานประเภทพระพุทธรูป เนื่องจากส่วนใหญ่มีการซ่อมแปลงน้อยกว่าและมีหลักฐานบันทึกมากกว่า แม้จะไม่เยอะมากก็ตาม

ส่วนกรณีหลักฐานที่เป็นสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นกลุ่มหลักฐานหลักที่จะใช้ศึกษานานนี้ โดยเฉพาะพระบรมมหาราชวังและวัดต่างๆ แม้จะมีการบูรณะซ่อมแซมมากมาย แต่บางแห่งมีการบันทึกเอกสารหลักฐานการซ่อมไว้ละเอียดพอสมควร ดังนั้น เราสามารถที่จะสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมเมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อนำมาวิเคราะห์ต่อไปได้พอสมควร ดังรายละเอียดต่อไปนี้

² ดูรายละเอียดการปฏิสังขรณ์ใน หจข., เอกสาร ร.5 กระทรวงศึกษาธิการ ก-ร.5 ศ/31 เรื่องปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวรารามและเรื่องรายงานมหาดเล็ก ตรวจปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม

2.1 พระบรมมหาราชวัง

พระบรมมหาราชวัง เป็นสถานที่สำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งต่อการศึกษาทำความเข้าใจแนวคิดและอุดมการณ์ของรัชกาลที่ 1 ผ่านงานสถาปัตยกรรม เพราะที่นี่เปรียบเสมือนบ้านที่พักอาศัยของพระองค์ ดังนั้นย่อมสะท้อนตัวตน แนวคิด ตลอดจนอุดมคติได้อย่างชัดเจนที่สุด เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2325 เรื่อยมาจนตลอดรัชกาล

อย่างไรก็ตาม แม้จะสำคัญมาก แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นสถานที่ที่มีการซ่อมแปลงและสร้างเพิ่มซ้อนทับอย่างสลับซับซ้อนมากที่สุดตลอดระยะเวลา 200 กว่าปีที่ผ่านมา หลักฐานสมัยรัชกาลที่ 1 เรียกได้ว่าเหลืออยู่อย่างจำกัด และที่เหลืออยู่ก็ถูกบูรณะมานับครั้งไม่ถ้วนจนแทบจะไม่มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมชิ้นใดเป็นของดั้งเดิมมาตั้งแต่เมื่อครั้งนั้น (ยกเว้นหลักฐานที่เป็นพระพุทธรูป รูปเคารพ หรือวัตถุสิ่งของบางอย่างนั้นที่อาจจะสามารถเชื่อได้ว่าเป็นของเก่าตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ได้อย่างแท้จริง) ซึ่งทำให้การนำหลักฐานกลุ่มนี้มาใช้ต้องระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง

ภาพที่ 2.01: ภาพถ่ายทางอากาศพระบรมมหาราชวังและวัดพระแก้ว พ.ศ. 2489 โดย Williams Hunt
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากการวิจัยของ ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ ได้ทำการวิเคราะห์ศึกษาพระบรมมหาราชวังอย่างละเอียดจนสามารถที่จะสันนิษฐานแผนผังตลอดจนงานสถาปัตยกรรมชิ้นหลักๆ ที่มีมาตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ได้พอสมควร³ โดยแผนผังจะถูกออกแบบแบ่งพื้นที่เป็น 4 ส่วนหลักๆ คือ

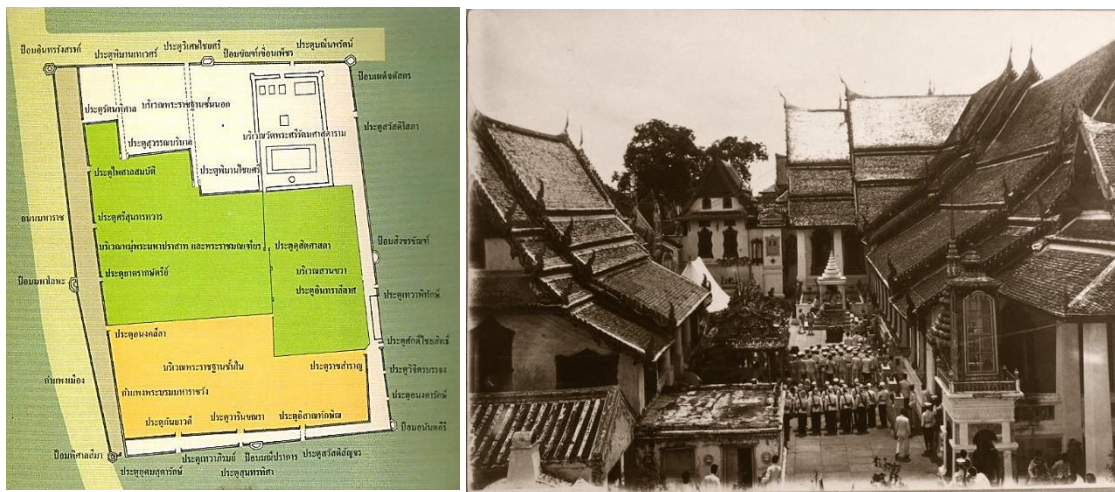
³ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1* พิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2531), หน้า 4-5.

พระราชฐานชั้นนอก เป็นส่วนพื้นที่ทำงานของข้าราชการต่างๆ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นส่วนใหญ่

พระราชฐานชั้นกลาง เป็นที่ตั้งหมู่พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถาน ถือเป็นหัวใจหลักของพระบรมมหาราชวัง เพราะเป็นที่ประทับและเสด็จออกว่าราชการของกษัตริย์

พระราชฐานชั้นใน เป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับพระมหาปราสาท เป็นที่ประทับของพระมเหสีเทวี พระราชธิดา เจ้าจอม และข้าหลวงที่เป็นผู้หญิงล้วน

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นวัดประจำพระราชวัง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง

ภาพที่ 2.02 (ซ้าย): แผนผังสันนิษฐานการแบ่งพื้นที่พระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1

ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

ภาพที่ 2.03 (ขวา): หมู่พระมหามณเฑียร ภายในพระราชฐานชั้นกลาง สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

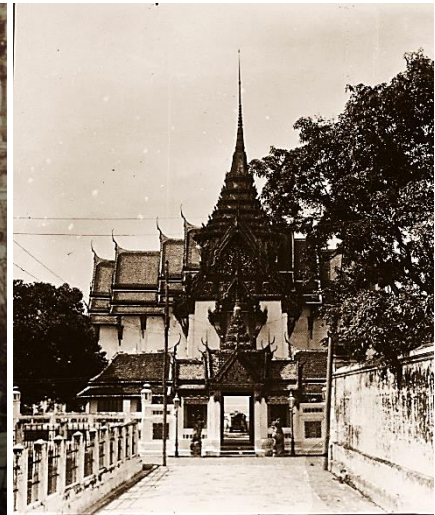
ส่วนสำคัญควรแก่การพิจารณาคือ พระราชฐานชั้นกลาง อาคารสำคัญที่สร้างขึ้นในพื้นที่นี้ พร้อมๆ กับการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์มี 2 หมู่ได้แก่ หมู่พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท และหมู่พระมหามณเฑียร โดยพื้นที่สองข้างของพระที่นั่ง 2 หมู่นี้จัดเป็นสวน เรียกว่า “สวนซ้าย” และ “สวนขวา”

2.1.1 หมู่พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2326 ตามแบบอย่างพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท ที่กรุงศรีอยุธยา แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2328 ซึ่งพระราชพงศาวดารมีบันทึกแย่งสั้นๆ ว่า

“.....หนึ่งการพระมหาปราสาทนั้น ยกเครื่องบนสำเร็จบริบูรณ์ ลงรักปิดทองแล้ว ถึงณวันศุกร์ เดือนสี่ขึ้นสิบค่ำ เวลาเช้าสองโมงสี่บาท ได้อุดมฤกษ์ให้ยกยอดพระมหาปราสาทค่างต้นมีพรหมภักตร แลปักกลุ่มข้าวบิณฑ์บนปลายยอด แล้วพระราชทานนามว่า พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท.....”⁴

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน, หน้า 49-50.

เมื่อแล้วเสร็จได้ใช้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 1 อีกครั้งตามโบราณราชประเพณี แต่ใน พ.ศ. 2332 เกิดฟ้าผ่าลงมุขเด็จเพลิงไหม้ลามเสียหายทั้งหลัง รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท” ขึ้นแทนในตำแหน่งเดิม โดยมีขนาดสูงใหญ่เทียบเคียงกับ “พระที่นั่งสุริยามรินทร์” ครั่งกรุงเก่า

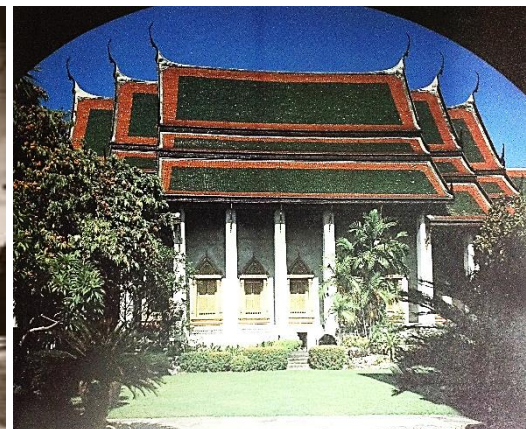

ภาพที่ 2.04 (ซ้าย): ภาพวาดแสดงเหตุการณ์เพลิงไหม้พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท

ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

ภาพที่ 2.05 (ขวา): พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ที่สร้างขึ้นแทนที่พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2.06 (ซ้าย): พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2.07 (ขวา): พระที่นั่งพิมานรัตยา ที่เชื่อมต่อมาจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

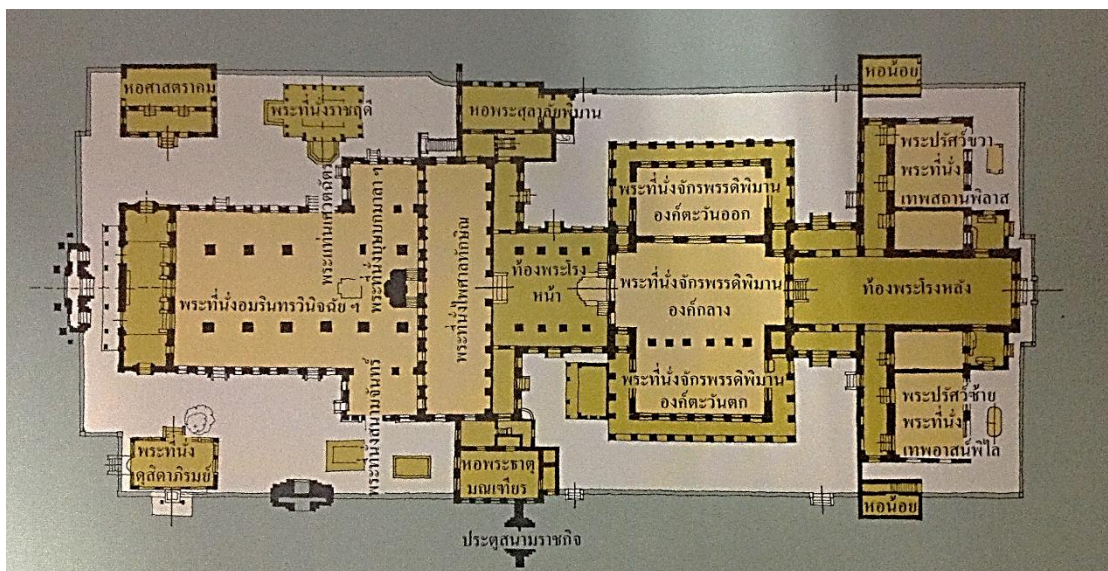
พระที่นั่งดุสิตฯ เป็นปราสาทยกพื้นสูง หลังคาจัตุรมุข ยาวเท่ากันทั้ง 4 มุข มีมุขเด็จเพิ่มขึ้น บริเวณมุขด้านหน้า หน้าบันเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ ยอดปราสาทบริเวณไขราทำเป็นรูปครุฑเทินอยู่ ทั้ง 4 ด้าน โดยในการสร้างพระที่นั่งได้กำหนดเลื่อนมาทางด้านหน้าเล็กน้อย และสร้างพระที่นั่งเพิ่มขึ้น อีกหลังต่อกับมุขหลังของพระที่นั่งดุสิตฯ ให้ชื่อว่า “พระที่นั่งพิมานรัตยา” โดยใช้เป็นที่บรรทมยามเมื่อ

มาประทับที่พระราชมณเฑียรหมู่นี้ ตัวพระที่นั่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกสูง เชื่อมกับพระที่นั่งดุสิตฯ ด้วยมุขกระสัน หน้าบันรูปพระพรหมทรงหงส์ รายละเอียดทั้งหมดมีระบุในพระราชพงศาวดารดังนี้

“.....ให้สถาปนาปราสาทขึ้นใหม่ย่อมกว่าองค์ก่อน แลปราสาทองค์ก่อนนั้น สูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทกรุงเก่า มุขหน้ามุขหลังนั้นยาวกว่ามุขคาง แลมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่คางในยาวไปจดถึงพระปรัศชัยปรัศขวา พระมหาปราสาทองค์ใหม่นี้ยกออกมาตั้งณที่คางนำทั้งสิ้น มุขทั้งสิ้นนั้นก็เสมอกันทั้งสี่ทิศ ใหญ่สูงเท่าพระที่นั่งสุริยamarinทร์กรุงเก่า ยกปราสาทเสียมได้ใส่เหมือนองค์ก่อน แต่มุมเด็จยอดทั้งสี่มุมนั้นยกทวยเสีย ใส่รูปครุฑเข้าแทน แล้วให้สถาปนาพระที่นั่งขึ้นใหม่ที่คางในต่อมุขหลังเข้าไปอีกหลังหนึ่งก่อเสมอท้ายมุขปราสาทองค์เก่า พระราชทานนามว่าพระที่นั่งพิมานนารถยา พระปรัศชัยขึ้นใหม่คงตามเดิม แลหลังคาปราสาทแลมุขกับพระที่นั่งพิมานนารถยา พระปรศดาดด้วยดีบุกทั้งสิ้น เหมือนอย่างเก่า ครั้นการพระมหาปราสาทลงรักปิดทองเสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามปราสาทองค์ใหม่ชื่อพระที่นั่งดลิตมहाปราสาท.....”⁵

พระที่นั่งสององค์นี้แม่ลูกสร้างขึ้นครั้งรัชกาลที่ 1 แต่ต่อมาได้รับการบูรณะใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึง 2 คราวคือ พ.ศ. 2371 และ พ.ศ. 2391 ซึ่งรายละเอียดการบูรณะมิได้มีการบันทึกว่าทำอะไรไปบ้าง ทำให้รายละเอียดต่างๆ โดยเฉพาะลวดลายประดับตกแต่งที่ปรากฏไม่สามารถยืนยันชัดเจนว่าเป็นของตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 มีเพียงตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะภาพรวมทางสถาปัตยกรรมกว้างๆ ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารเท่านั้นที่สามารถอ้างอิงได้ว่าเป็นของเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1

2.1.2 หมู่พระมหามณเฑียร ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระราชทานชั้นกลาง รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2328 หลังจากที่ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกแล้ว โดยสร้างขึ้น ณ ตำแหน่งเดิมของพระราชมณเฑียรชั่วคราว

ภาพที่ 2.08: แผนผังหมู่พระมหามณเฑียร

ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 122-123.

หมู่พระมหามณเฑียร ประกอบด้วยอาคารหลายหลัง ที่สำคัญควรแก่การกล่าวถึงได้แก่พระที่นั่ง 3 องค์ที่เป็นกลุ่มอาคารประธานของหมู่พระมหามณเฑียร แต่เดิมพระที่นั่งทั้ง 3 องค์มีนามรวมกันว่า “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน” แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระราชทานชื่อใหม่แยก ได้แก่ “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน”, พระที่นั่งไพศาลทักษิณ”, และ “พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหสูรยพิมาน”⁶

ภาพที่ 2.09: หมู่พระมหามณเฑียร
ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

ภาพที่ 2.10: ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ
ที่มา: หนังสือ สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1

⁶ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 1, หน้า 46.

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นพระที่นั่งประธานในหมู่พระมหามณเฑียร ใช้เป็นที่บรรทมและเฉลิมพระราชมณเฑียรของกษัตริย์ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 แต่ได้รับการบูรณะหลายครั้ง หน้าบันทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับเหนือบุษบก ส่วนพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ไว้สำหรับประทับเสวยพระกระยาหารและประกอบพระราชานุกิจต่างๆ ตัวอาคารเป็นพระที่นั่งโถงยาว 11 ช่วงเสา หน้าบันทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับเหนือปราสาทสามยอด ภายในมีภาพจิตรกรรมโดยรอบ แต่เป็นการเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

ถัดออกไปเป็นพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ทำหน้าที่เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกว่าราชการต่างๆ เมื่อแรกสร้างสมัยรัชกาลที่ 1 สันนิษฐานว่าเป็นพระที่นั่งโถง ไม่มีฝา ต่อมารัชกาลที่ 3 มาบูรณะโดยรื้อเสาร่วมในที่เป็นไม้กลมออกทั้งหมด แล้วก่อเป็นเสาสี่เหลี่ยมแบบพระราชนิยมแทน พร้อมทั้งทำผนังก่ออิฐถือปูนโดยรอบ⁷ หน้าบันทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับเหนือวิมานปราสาทสามยอด

นอกจากพระที่นั่ง 3 องค์ ยังมีอาคารประกอบอีกหลายหลัง คือ หอพระสุลาลัยพิมาน, หอพระธาตุมณเฑียร, พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์, หอศาสตราคม ซึ่งทั้งหมดถูกสร้างขึ้นพร้อมกันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่ได้รับการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 และอีกหลายครั้งหลังจากนั้นในลักษณะเช่นเดียวกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทำให้มีเพียงตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะภาพรวมทางสถาปัตยกรรมโดยภาพรวมเท่านั้นที่สามารถอ้างอิงได้ว่าเป็นของเมื่อครั้งรัชกาลที่ 1

2.2 วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง มีสถานะเป็นวัดสำคัญในลักษณะเดียวกันกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ของกรุงศรีอยุธยา สถาปนาขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2325 พร้อมกับกับการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ บันทึกไว้สั้นๆ ว่า

“.....พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาให้ถ่านาพระอารามขึ้นภายในพระราชวัง พร้อมทั้งอุโบสถพระเจดีย์วิหารแลศาลารายเปนหลายหลัง แลให้ขุดสระน้ำทำหอไตรลงในสระที่ไว้คู่พระไตรปิฎก.....”⁸

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของนักวิชาการหลายท่านที่ผ่านมา พอสรุปได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 วัดพระศรีรัตนศาสดารามมีการก่อสร้างสำคัญอยู่ 2 ระยะ ระหว่าง พ.ศ. 2325-2327 และระหว่าง พ.ศ. 2331-2352 โดยระยะแรกประกอบไปด้วย พระอุโบสถ พระระเบียง ศาลาราย 12 หลังรอบพระอุโบสถ หอระฆังทางทิศใต้ของพระอุโบสถ ส่วนทิศเหนือสร้างหอไตร (หอมณเฑียรธรรม) กลางสระน้ำ พร้อมทั้งพระเจดีย์ทอง 2 องค์⁹

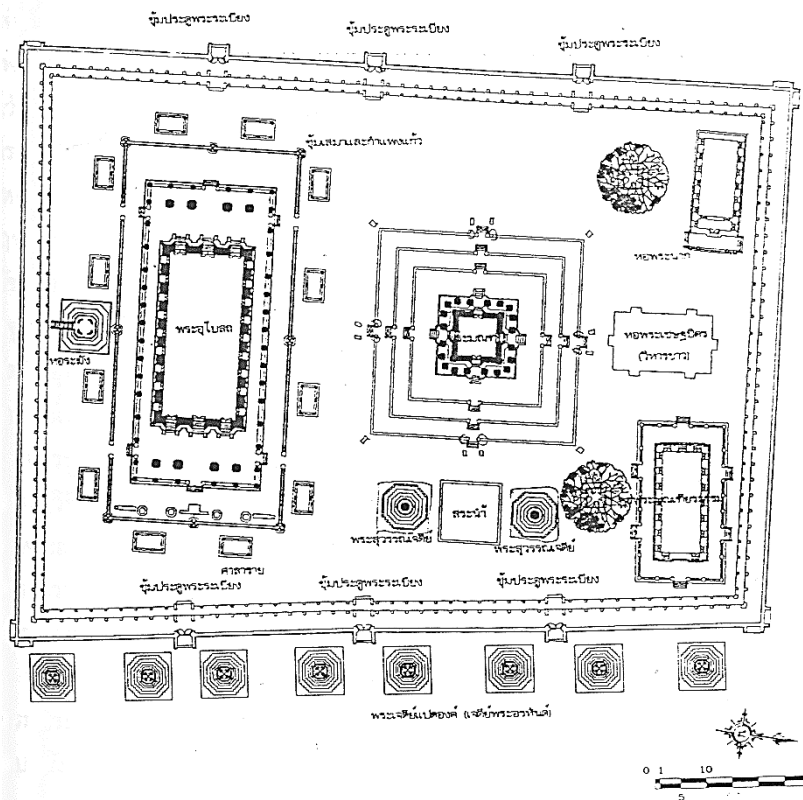
ต่อมาในปี พ.ศ. 2331 ในการฉลองสมโภชพระไตรปิฎกฉบับทองได้เกิดเพลิงไหม้หอมณเฑียรธรรมขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างมณฑปประดิษฐานพระไตรปิฎกขึ้นใหม่โดยถมสระเดิมและก่อเป็นฐานไพที 3 ชั้นแทน รวมทั้งได้ขยายพื้นที่พระระเบียงออกไปทางทิศเหนือ และสร้างหอมณเฑียรธรรม

⁷ เพ็งอ้าง, 67.

⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน, หน้า 46.

⁹ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง 2 พิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษา 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530 (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2531), หน้า 229.

ขึ้นใหม่ (โดยช่างวังหน้า) หอพระนาก และพระวิหารขาว ภายในพื้นที่พระระเบียงส่วนต่อขยายนี้ พร้อมด้วยพระปรางค์ 8 องค์บริเวณหน้าวัดทางทิศตะวันออกนอกพระระเบียง¹⁰

ภาพที่ 2.11: แผนผังสันนิษฐาน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมัยรัชกาลที่ 1 ภายหลังเพลิงไหม้หอมนเทียรธรรม
ที่มา: วิทยานิพนธ์ การศึกษาพัฒนาการการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ลักษณะทางกายภาพวัดพระศรีรัตนศาสดารามภายหลังการขยายพื้นที่ใหม่แล้วนั้น จดหมาย
เหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ทรงบันทึกรายละเอียดไว้ความบางส่วนว่า

“.....เดิมสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระอัยกาปราบดาภิเษกแล้วสถาปนาเป็นอาราม แล้วบูรณะ
ปฏิสังขรณ์ได้ฉลองถึง 2 ครั้ง เป็นที่สถูปพระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีนทร์ทรงบูรณะยกฐานใน
พระอุโบสถทรงมรฎปสูงกว่าเก่า ฉลุลายเสาทุกต้นพื้นผนังเหมือนเดือนพิศ วิจิตรล่ายองทรงมรฎปพื้น
เลื่อมลายบรรจงแว่นฟ้าทองคำดาดพื้นลงยาราชาวดีงามที่สุด ตามนุษย์แลไม่เห็นสวรรค์หมายชั้น
ดาวดึงส์ พระปรางค์ทรงเครื่องเรียงรายตลอดหน้าวัด ส่วนในระเบียงรอบประกอบเขียนเรื่องราวเกียร
ติ ชั้นในหน้าทั้งบริเวณพระศรีรัตนศาสดาราม พระเจดีย์ทรงงามประภัสสร เจดีย์บัวอย่างเจดีย์ลังกา
ทั้งหอรฆังดูแทนเวชัย ทรงสร้างสรรพิทารยอดประดับ พื้นผนังขาวแพรวพราวเลื่อมศรีเพรา เชิญพระ
ศิลา 3 พระองค์ ทรงประดิษฐานไว้เป็นพระประธานเฝ้า ผาผนังเขียนเรื่องอิเหนา ลายระบายเส้น
ทองคำ ประดับพื้นทำลั่นศิลาลาดสะอาดเลื่อมบรรจงสรร ส่วนพระมรฎปนั้นสูงใหญ่ ลำดับทักษิณ 3
ชั้น ทรงพระไตรปิฎก 84000 พระธรรมขันธ์ ประดิษฐานไว้ในตู้ทรงพระมรฎป ลายมุกุรูปภาพครุฑอัด

¹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์:
ฉบับตัวเขียน, หน้า 120-121.

ยัดเยียดนาครหัวครุฑเมียง เทพนั่งเรียงประนมนิ้วอัญชลี มรภูบทรงพระไตรปิฎกของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๕๓๑ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ๒๕๓๑ ในสถานที่ที่มัสการ เลื่อนสถานด้วยเงินแผ่นดิน ขึ้นแสงช่วงดวงแก้วยอดพระมรภูบท ใครเห็นดั่งเยี่ยมภพสุธาสวรรค์.....มี ศาลารายรอบบริเวณ เกณฑ์อยู่กู่ฤกษ์หลังรูปหล่อปั้นนั่งยืนพื้นสัตว์เหมือนคนนา สระบุษบัน สารพันไม้ผลาผล รูปปั้นอยู่บนกำแพงเรียงโตะตั้งเคียงทั้งกลองชัย ในอุโบสถระย้าแก้วดั่งดาวล้อม จันทร์ วิหารรอบประดับชั้นกำแพงราย บัวกระถางเคลือบตั้งถวายเป็นที่นั่งท้าวมา ถือน้ำหล่อด้วย เหล็กวิลาด อยู่บุรพา ๒ อยู่ประจิม ๒ ตัว ๒ ตาแลดูไม่ทั่ว ดั่งว่านับดาวประดับเดือน ในทวีปนี้ไม่มี เหมือนที่ลุดงาม.....”¹¹

ภาพที่ 2.12 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ราวสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2.13 (ขวา): บริเวณภายในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ราวสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในส่วนรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมของอาคารแต่ละหลังนั้น มีหลักฐานน้อยมากที่จะช่วยให้เรามองเห็นถึงลักษณะดั้งเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวพระอุโบสถ¹² อย่างไรก็ตามใน จดหมายเหตุเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นรัชกาลที่ 3 ของพระศรีภริปริชา และ สังคีตยวงศ์

¹¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุความทรงจำ ของกรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ.2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2501), หน้า 41-42.

¹² ดูรายละเอียดการสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งหมดใน ชาญวิทย์ สรรพศิริ, การศึกษาพัฒนาการการออกแบบสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2541.

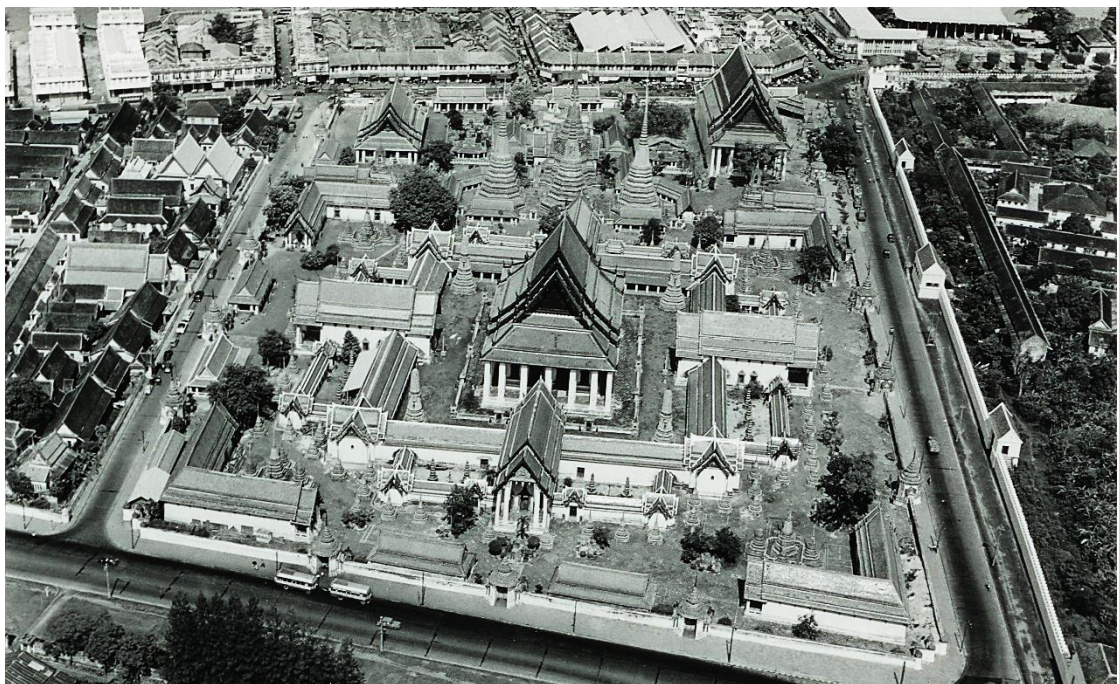
พงศาวดารเรื่องสังคายนาวรรณวินัย โดยสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ สมัยรัชกาลที่ 1 ได้มีการบันทึกหลักฐานเกี่ยวกับตัวพระอุโบสถเอาไว้บางส่วน โดยในสังคิยวงศ์ระบุเอาไว้ว่า

“.....แล้วให้สร้างโรงพระอุโบสถใหญ่อย่างประเสริฐ มีลายดอกไม้ทองต่างๆ น่าปลื้มใจ มีนาคสะดุ้งแลช่อฟ้าไฟที่ปราสาทประเสริฐ หลังคาติดด้วยดีบุก นามุขต่างๆ มีพระอินทรทรงคอช้างเอราวัณ พระหัตถ์ทรงแก้ววิเชียร.....”¹³

ส่วนจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ ออกพระศรีภูมิปริชา บันทึกว่า ผนังสกัดด้านหน้าเขียนเป็นภาพมารผจญ สกัดหลังเป็นภาพไตรภูมิ ผนังเหนือหน้าต่างเขียนเป็นภาพเทพชุมนุม ส่วนผนังระหว่างหน้าต่างเขียนเป็นเรื่องปฐมสมโพธิ¹⁴

2.3 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งพระนคร ติดกับกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศใต้ เดิมเป็นวัดโบราณสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราวสมัยสมเด็จพระเพทราชา เดิมชื่อวัดโพธาราม ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ได้รับการยกฐานะเป็นพระอารามหลวง ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า พระพิมลธรรม เป็นเจ้าอาวาสวัดโพธาราม

ภาพที่ 2.14: ภาพถ่ายมุมสูงวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

¹³ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ 1 แต่งภาษามคธ, พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาล ลักษณะ) แปลเป็นภาษาไทย, สังคิยวงศ์ พงศาวดาร เรื่องสังคายนาวรรณวินัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 429-430.

¹⁴ พระศรีภูมิปริชา, จดหมายเหตุเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้งรัชกาลที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465), หน้า 12.

หลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ได้เกิดขึ้นแก่วัดโพธารามในปี พ.ศ. 2332 โดยรัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริว่าวัดโพธารามเก่าชำรุดทรุดโทรมมาก ทรงพระราชศรัทธา จะสร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า จึงทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธารามใหม่ ดังความในจดหมายเหตุรายงาน เรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม พ.ศ. 2332 ความว่า

“.....ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว 2331 พระวรวงษา ณ วันจันทร์ เดือน 11 แรม 8 ค่ำ ปี ระกานักขัตตรเอกศก สมเด็จพระบรมธรรมมิกมหาราชเจ้าธิราช พระเจ้ารามธิบดีบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ผ่านพิภพไศศวรรยาธิปัตย์ถวัลย์ราชกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหาธิลกภ นพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์อุดมพระราชมหาสถาน เสด็จทอดพระเนตรเห็นวัดโพธารามเก่าชำรุด ปักหักพังเป็นอันมากทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์สร้างให้บริบูรณ์งามขึ้นกว่าเก่า.....”¹⁵

การปฏิสังขรณ์มีลักษณะเหมือนสร้างใหม่หมดทั้งวัด ใช้เวลาสถาปนาพระอาราม 7 ปี 5 เดือน โดยในปี พ.ศ. 2344 จึงโปรดให้มีการตั้งฉลอง

วัดพระเชตุพนฯ เป็นวัดสำคัญที่รัชกาลที่ 1 ให้ความสำคัญมากตลอดรัชกาล พื้นที่วัดภายหลัง การปฏิสังขรณ์ใหญ่ของพระองค์ได้ขยายออกไปมากจากวัดโพธารามเดิมมาก จากเนื้อความในจารึก “เรื่องสร้างวัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 1”, จดหมายเหตุ สำเนาจารึกแผ่นศิลาว่าด้วยการปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพน”, และ “โคลงดั้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับลักษณะทาง กายภาพของวัดที่ช่วยให้สามารถสันนิษฐานรูปแบบแผนผังและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวัด ได้อย่างค่อนข้างสมบูรณ์

ผู้วิจัยได้เคยศึกษาและทำการสันนิษฐานแผนผังวัดพระเชตุพนฯ สมัยรัชกาลที่ 1 โดยละเอียด ไว้แล้วในงานชิ้นอื่น ดังนั้น จะขอกล่าวสรุปโดยสังเขปดังนี้¹⁶

แผนผังวัดในเขตพุทธาวาสแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ เขตพุทธาวาสเขตชั้นใน (ทางทิศ ตะวันออก) กับเขตพุทธาวาสเขตชั้นนอก (ทางทิศตะวันตก) โดยทั้ง 2 ส่วนมีการทำแนวกำแพงคั่นแบ่ง พื้นที่แยกออกจากกัน

พุทธาวาสชั้นใน ออกแบบให้มีศูนย์กลางอยู่ที่พระอุโบสถ (ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าปัจจุบัน) พระ อุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วและซุ้มเสมา 8 ทิศ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปาง สมานทิ ถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” ซึ่งฐานชุกชีในสมัยรัชกาลที่ 1 เดิมกว่าที่เป็นอยู่ใน ปัจจุบัน จิตรกรรมฝาผนังภายในเขียนภาพเรื่อง “ทศชาติ ทรมาณท้าวมหาชมพู และ เทพชุมนุม”¹⁷

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานรูปแบบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ เอาไว่ว่าน่าจะเป็นรูปทรงแบบเดียวกับพระอุโบสถวัดสระเกศ ดังนี้

“.....พระอุโบสถของเดิมซึ่งสร้างขึ้นครั้งรัชกาลที่ 1 รูปเป็นทำนองเดียวกับพระอุโบสถวัด สระเกศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเล็กและเตี้ยไป ไม่สมกับวงพระ

¹⁵ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151, รายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม จ.ศ. 1151 (พ.ศ. 2332), เลขที่ 2. สมุดไทยดำ.

¹⁶ ดูรายละเอียดการศึกษาเกี่ยวกับวัดพระเชตุพนฯ ใน ศานติ ภักดีคำ, ชาตรี ประกิตนันทการ, และ พิ ระพัฒน์ สำราญ, **สถาปัตยกรรมวัดโพธิ์** (กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, 2552), หน้า 185-219, 260-266.

¹⁷ นิยะดา เหล่าสุนทร บรรณาธิการ, “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 1” ใน **ประชุม จารึกวัดพระเชตุพน** (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2544), หน้า 52.

ระเบียงและวิหารทั้งสี่ด้าน จึงโปรดฯ ให้รื้อพระอุโบสถเดิม สร้างพระอุโบสถใหม่ให้ใหญ่โตและสูงกว่าของเดิม...”¹⁸

หลักฐานสำคัญที่ช่วยให้สามารถสันนิษฐานรูปแบบพระอุโบสถได้ชัดเจนขึ้นคือ ภาพลายเส้นภาพหนึ่งในบันทึกของ จอห์น ครอเฟิร์ด (John Crawford) ทูตจากประเทศอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 และได้เดินทางไปเยี่ยมชมวัดสำคัญๆ หลายแห่ง แน่นอนรวมถึงพระเชตุพนด้วย ซึ่งต่อมาบันทึกนี้ได้รับการตีพิมพ์ในชื่อ JOURNAL OF AN EMBASSY TO THE COURTS OF SIAM AND COCHIN CHINA

ภาพที่ 2.15: ภาพ Siamese Temple ที่สันนิษฐานว่าเป็นพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มา: JOURNAL OF AN EMBASSY TO THE COURTS OF SIAM AND COCHIN CHINA

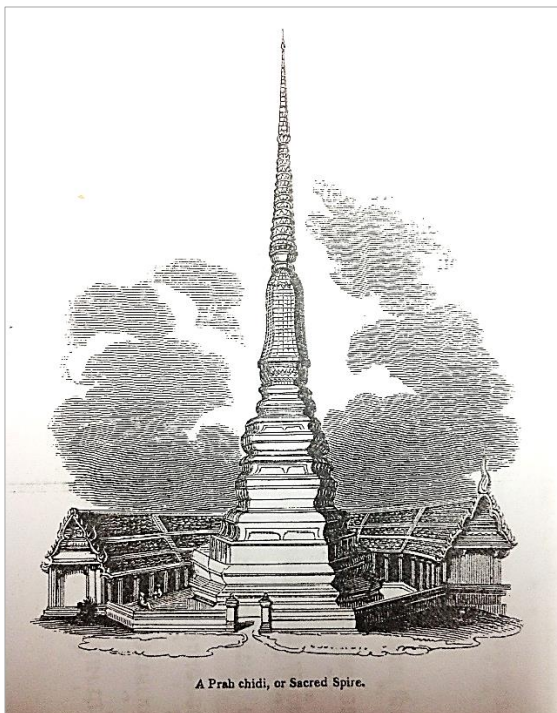
โดยการเที่ยวชมนี้ได้มีการเขียนภาพพระอุโบสถแห่งหนึ่งเอาไว้ ซึ่งผู้วิจัยอยากจะตั้งสมมติฐานไว้ว่าเป็น พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ เนื่องจาก จอห์น ครอเฟิร์ด ให้ความสนใจมากเป็นพิเศษกับวัดพระเชตุพนฯ เห็นได้จากสละเนื้อที่หลายหน้ากระดาษในบันทึก เพื่อการบรรยายงานสถาปัตยกรรมและจิตรกรรมที่ปรากฏในวัดแห่งนี้ อีกทั้งยังปรากฏภาพลายเส้นอื่นที่ค่อนข้างชัดเจนว่าเป็น

¹⁸ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวัดอุทธรสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงรุจิ ศิริวรรณวัฑฒ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2512 (พระนคร: โรงพิมพ์กฤษฎกณปรกรณ์, 2513), หน้า 14-15.

สถาปัตยกรรมในวัดพระเชตุพน แม้ว่าจะไม่มีชื่อภาพกำกับก็ตาม อาทิ ภาพเจดีย์พระศรีสรรเพชญดาญาณในแบบที่ยังเป็นของรัชกาลที่ 1

ภาพพระอุโบสถที่เป็นประเด็นนั้นไม่ได้มีคำอธิบายระบุว่าเป็นวัดไหน มีเพียงแค่ข้อความใต้ภาพเขียนไว้สั้นๆ ว่า “Siamese Temple”¹⁹ ซึ่งเมื่อดูจากรายละเอียดของภาพ เราจะเห็นได้ว่า เป็นภาพที่เขียนขึ้นอย่างละเอียด และมีความเข้าใจสัดส่วน ตลอดจนองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยได้ดีทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเปรียบเทียบกับภาพเขียนสถาปัตยกรรมไทยที่ช่างเขียนฝรั่งเศสเขียนขึ้นในสมัยปลายอยุธยา ซึ่งทั้งหมดเขียนขึ้นอย่างผิดเพี้ยนจนยากจะนำมาเป็นหลักฐานในการศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมได้

แต่ภาพเขียนภาพนี้ที่ปรากฏในบันทึกของ จอห์น ครอเฟิร์ด กลับมีรายละเอียดที่เรียกว่าอยู่ในขั้นดีมาก แม้จะมีบางรายละเอียดที่ผิดเพี้ยนอยู่บ้างก็ตาม ซึ่งภาพดังกล่าว เป็นภาพเขียนด้านหน้ามีซุ้มเสมาล้อมรอบซึ่งเป็นยอดซุ้มออกแบบเป็นเจดีย์ 5 ยอด ถัดจากซุ้มเสมามาออกไปคือกำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระอุโบสถ และตัวพระอุโบสถเห็นได้ชัดว่าเป็นพระอุโบสถที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 คือมีระเบียงด้านหน้า หลังคาทรงจั่วที่มีหลังคาปีกนก 2 ชั้น คลุมระเบียงทางด้านหน้า ในภาพแสดงให้เห็นว่ามีประตูเข้าพระอุโบสถ 3 ช่อง ซุ้มประตูกลางทำเป็นทรงปราสาท ส่วนอีกสองข้างเป็นซุ้มทรงบันแถลง เสาระเบียงมีบัวหัวเสาและคันทวยรับชายคา ซึ่งรายละเอียดทั้งหมดนี้เป็นศิลปกรรมแบบอยุธยาที่ 1 อย่างชัดเจน

ภาพที่ 2.16: ภาพเจดีย์พระศรีสรรเพชญดาญาณ วัดพระเชตุพนฯ สมัยรัชกาลที่ 2 ก่อนบูรณะใหญ่รัชกาลที่ 3
ที่มา: JOURNAL OF AN EMBASSY TO THE COURTS OF SIAM AND COCHIN CHINA
ภาพที่ 2.17 (ขวา): เจดีย์พระศรีสรรเพชญดาญาณและเจดีย์ 3 องค์ที่สร้างเพิ่มในสมัยรัชกาลที่ 3-4
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

¹⁹ John Crawford, JOURNAL OF AN EMBASSY TO THE COURTS OF SIAM AND COCHIN CHINA [Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1967], p. 107.

ภาพเขียนนี้อาจเทียบเคียงกับพระอุโบสถร่วมสมัยรัชกาลที่ 1 ได้หลายแห่ง เช่น วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) และ วัดสุวรรณาราม เป็นต้น

หากดูรายละเอียดจากซุ้มเสมาที่ทำเป็นเจดีย์ 5 ยอด จะเห็นได้ว่า พระอุโบสถหลังนี้ต้องเป็นของวัดที่สำคัญมากอย่างแน่นอน ซึ่งหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน มีซุ้มแบบนี้เพียงที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม รายละเอียดอื่นๆ กลับไม่ตรงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่ว่าจะเป็น ซุ้มประตูทางเข้าซึ่งมีซุ้มบันแถลงอยู่ 2 ข้าง ในขณะที่ของวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นซุ้มทรงปราสาททั้ง 3 ซุ้ม ชั้นลดของหลังคาปีกนกที่ในภาพปรากฏเพียง 2 ชั้น ในขณะที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามมี 3 ชั้น ลวดลายบนผนังที่ปรากฏในภาพไม่มี แต่วัดพระศรีรัตนศาสดารามมี ความสูงของพระอุโบสถในภาพซึ่งน่าจะเตี้ยเกินไปหากจะเป็นพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อีกทั้งในบันทึกชุดดังกล่าว จอห์น ครอเฟิร์ด ก็ไม่ได้บันทึกไว้ว่า ตนเองได้เดินทางเข้าไปเยี่ยมชมวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกด้วย เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสรุปว่า ภาพเขียนภาพนี้คือ ภาพของพระอุโบสถวัดพระเชตุพน เพราะด้วยศักดิ์ของวัดพระเชตุพน ที่ถือว่ามีความสำคัญมากในสมัยรัชกาลที่ 1 มากในระดับที่อาจเทียบเคียงได้กับวัดพระศรีรัตนศาสดารามเลยก็ได้ ดังนั้นการทำซุ้มเสมา 5 ยอดจึงดูมีเหตุผลมากกว่าที่จะเป็นวัดอื่นๆ อีกทั้ง จอห์น ครอเฟิร์ด ก็เน้นอธิบายวัดแห่งนี้น่ามาก และมีภาพประกอบอื่นๆ ของวัดนี้มากที่สุดอีกด้วย และข้อสรุปนี้ ก็ทำให้เราสามารถจินตนาการรูปแบบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ สมัยรัชกาลที่ 1 ได้ค่อนข้างชัด และช่วยทำให้เราทราบว่าซุ้มเสมาโดยรอบพระอุโบสถนั้น ออกแบบเป็นทรงยอด

ภาพที่ 2.18 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ที่สร้างขึ้นใหม่สมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

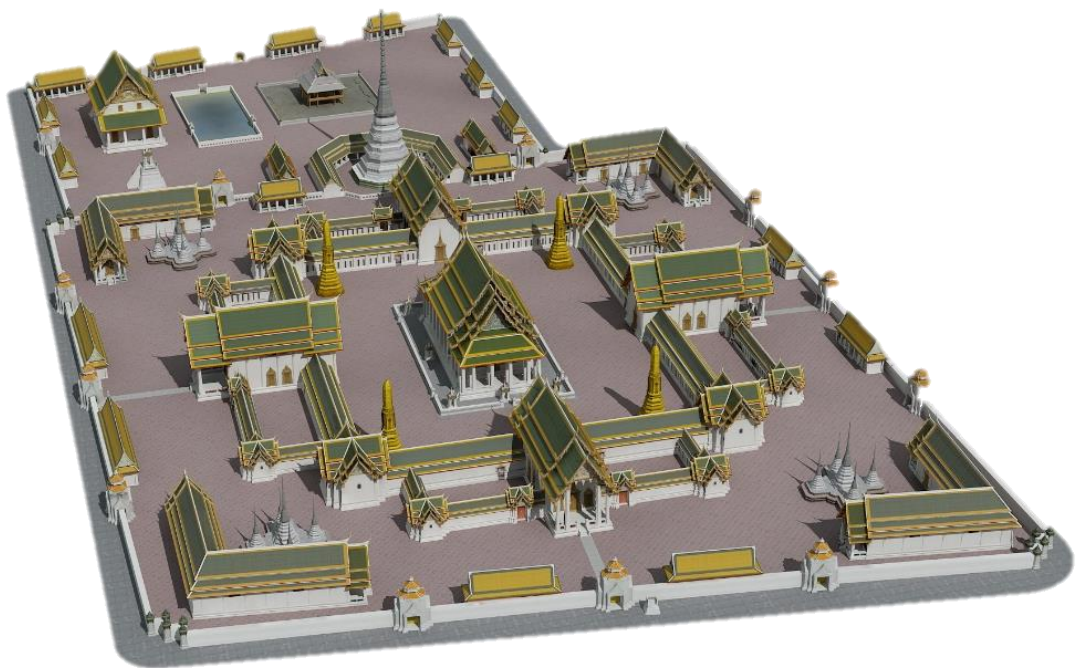
ภาพที่ 2.19 (ขวา): พระมหาธาตุที่มุมพระระเบียง สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (บูรณะใหม่สมัยรัชกาลที่ 3)

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ถัดออกมาจากพระอุโบสถ สร้างพระระเบียงล้อมรอบพร้อมทั้งสร้างพระวิหารทิศขึ้นทั้ง 4 ทิศ โดยวิหารทิศตะวันออกมีขนาดยาวกว่าวิหารอีก 3 ทิศ ตัวพระระเบียงจะวิ่งเข้ามาชนที่ผนังด้านยาวของพระวิหารทิศทั้งสี่ โดยสร้างเป็นระเบียง 2 ชั้น ชั้นในสูงกว่าชั้นนอก ตัวระเบียงชั้นนอกไม่ได้สร้างล้อมพระระเบียงชั้นใน แต่ออกแบบให้ปลายพระระเบียงชั้นนอกของแต่ละด้านวกเข้ามาชนกับพระระเบียงชั้นในแทน ทำให้เมื่อดูจากภายนอกจึงเสมือนเป็นพระระเบียงที่มีการย่อมุมไม้สิบสอง

พื้นที่ลานภายในพระระเบียงบริเวณทั้ง 4 มุม ก่อพระมหาธาตุ (สถูปทรงปราสาท) ภายในพระระเบียงทั้งสองชั้นประดิษฐานพระพุทธรูป มีจำนวนรวมทั้งหมด 872 พระองค์²⁰

ภายในตัววิหารทิศตะวันออก สร้างผนังกันเป็น 2 ห้อง ห้องด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับบนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ ถวายพระนามว่า “พระเจ้าไตรโลคนวภัทรมหาโพธิ์” ภายในเขียนภาพจิตรกรรมตอน “มารผจญ” ส่วนห้องด้านหลัง (ทิศตะวันตก) ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนสูง 20 ศอก ปางห้ามพระแก่นจันทน์ พระนามว่า “พระโลกนาถศาสดาจารย์” ที่อัญเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยุธยา ภายในเขียนภาพ “พระโยคาวจรพิจารณาอสุภ 10 และ อุปรมาญาณ 10”²¹

ภาพที่ 2.20: ภาพสันนิษฐานพื้นที่พุทธาวาสวัดพระเชตุพนฯ สมัยรัชกาลที่ 1
ที่มา: สถาปัตย์วัดโพธิ์

วิหารทิศใต้ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยพร้อมพระสาวก 5 องค์ (ปัญจวคีย์) ถวายพระนามว่า “พระพุทธเจ้าเทศนาธรรมจักร” ผนังภายในเขียนภาพเรื่อง “เทศนาธรรมจักร” และ

²⁰ นิยะดา เหล่าสุนทร บรรณาธิการ, “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครึ่งรัชกาลที่ 1” ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า 53.

²¹ เฟื่องอ่าง, หน้า 52.

“เทศนาดาวดึงส์” วิหารทิศตะวันตก ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก ด้านหลังทำเป็นต้นจิก ถวายพระนามว่า “พระนาคปรก” ผนังภายในเขียนภาพเรื่อง “พระเกศาธาตุ” ส่วนวิหารทิศเหนือ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ ซึ่งเป็นพระหล่อขึ้นใหม่ (ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเพียงองค์เดียวที่หล่อขึ้นใหม่ในวัดพระเชตุพน) มีรูปปั้นช้างถวายคนทีน้ำและลิงถวายรวงผึ้งอยู่ด้านหน้าองค์พระ ถวายพระนามว่า “พระป่าเลไลย์” ผนังภายในเขียนภาพ “ไตรภูมิ” มีเขาสุมะรุราช เขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปทั้งสี่ เขาหิมพานต์ สระอโนดาต และปัญจมหานที²²

บริเวณมุมกำแพงของเขตพุทธาวาสชั้นใน มีการสร้างพระวิหารคดทั้ง 4 และบริเวณหักศอกของวิหารคด ก่อพระเจดีย์ทรงเครื่อง 5 องค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน โดยองค์กลางใหญ่และมีองค์เล็กล้อมอยู่ 4 ด้าน (พระเจดีย์ห้อยม)

พื้นที่ที่ถัดออกมาจากวิหารทิศตะวันตก ก่อพระเจดีย์ทรงเครื่องสูง 82 ศอก ถวายพระนามว่า “พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ” ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืน พระนาม “พระศรีสรรเพชญ์” ที่เคยเป็นพระประธานภายในวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ อยู่ชาน โดยรอบพระเจดีย์ก่อเป็นระเบียงล้อม 3 ด้าน ผนังภายในเขียน “นิยายเรื่องรามเกียรติ์”²³ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของบริเวณนี้ในบันทึกของ จอห์น ครอเฟิร์ด ก็ได้เขียนภาพประกอบเอาไว้ด้วย²⁴ ซึ่งช่วยให้เข้าใจลักษณะพื้นที่บริเวณนี้สมัยรัชกาลที่ 1 ได้ดียิ่งขึ้น

เมื่อข้ามมาสู่พื้นที่พุทธาวาสชั้นนอก รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าให้ทำการก่อสร้างหอไตรเอาไว้กลางสระ ในแนวแกนเดียวกับพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณและตัวพระอุโบสถ สร้างพระวิหารน้อยซ้ายขวา และหอระฆัง 1 หลัง ส่วนพื้นที่ด้านทิศใต้ของพุทธาวาสชั้นนอก มีการปรับปรุงพระอุโบสถหลังเดิม (เมื่อครั้งยังเป็นวัดโพธาราม) ให้เป็นศาลาการเปรียญ โดยระหว่างศาลาการเปรียญและหอไตร ขุดสระน้ำและเลี้ยงจระเข้ไว้ 1 ตัว²⁵ นอกจากนี้ บริเวณแนวยาวตลอดกำแพงพุทธาวาสทั้งสองชั้น มีการสร้างศาลารายเอาไว้ 17 หลัง เรียงรายอยู่โดยรอบ ภายในเขียนภาพ “ชาดกพระเจ้า 550 ชาดก” รวมถึงตำรายาและฤๅษีคัตตนด้วย²⁶

2.4 วัดราชบูรณราชวรวิหาร

วัดราชบูรณราชวรวิหาร ตั้งอยู่ภายในกำแพงพระนคร เยื้องกับป้อมจักรเพชร ริมถนนพหลโยธิน เดิมชื่อวัดเลียบ เป็นวัดเก่ามีมาตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ 1 ราวปี พ.ศ. 2336 สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ กราบบังคมทูลขอทำการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดบูรณราชวรวิหาร”²⁷

²² เพ็งอ้ง, หน้า 53.

²³ เพ็งอ้ง, หน้า 52.

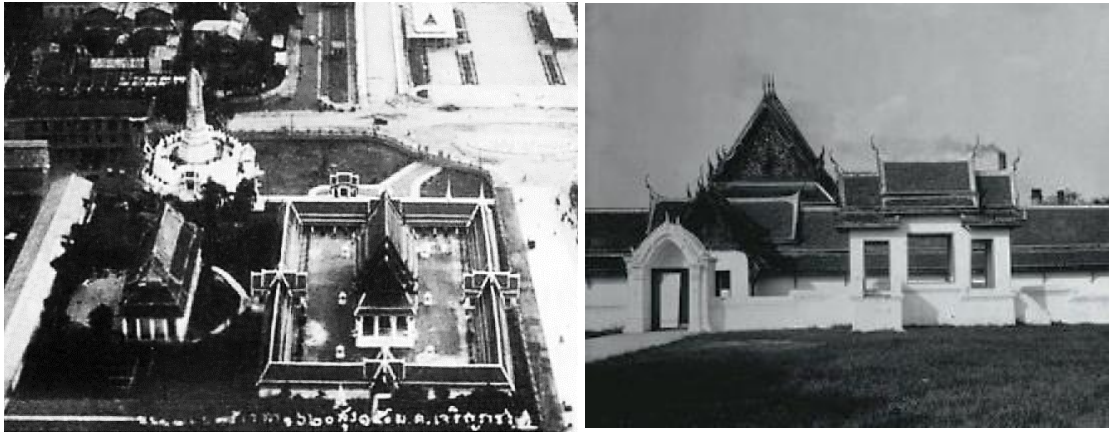
²⁴ John Crawford, JOURNAL OF AN EMBASSY TO THE COURTS OF SIAM AND COCHIN CHINA, p. 38.

²⁵ Ibid, p. 111.

²⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร บรรณาธิการ, “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1” ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า 52.

²⁷ ประวัติวัดบูรณราชวรวิหาร และ บุญนิธิพระราชพฤฒาจารย์ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชพฤฒาจารย์ 26 มีนาคม พ.ศ. 2538 (กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2538), หน้า 8.

สันนิษฐานว่าสิ่งก่อสร้างที่ถูกสร้างขึ้นในการบูรณะครั้งใหญ่นี้คือ พระอุโบสถ พระระเบียง ล้อมรอบพระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ หอระไตรปิฎก หอระฆัง และเสนาสนะสงฆ์ ต่อมาใน สมัยรัชกาลที่ 2 โปรดให้รื้อถอนสีมาเก่าแล้วผูกใหม่ พร้อมทั้งสร้างพระอุโบสถและพระวิหารใหม่²⁸ ต่อมารัชกาลที่ 3 ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งอารามพร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปปางค์ขึ้นใหม่ด้านหน้าวัด 1 องค์

ภาพที่ 2.21 (ซ้าย): แผนผังพุทธาวาสวัดราชบูรณะ ก่อนโดนระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2.22 (ขวา): พระอุโบสถและพระระเบียงวัดราชบูรณะ ก่อนโดนระเบิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการทิ้งระเบิดลงมาบริเวณวัด ซึ่งทำลายอาคารลงไปหลาย หลัง จนใน พ.ศ. 2488 รัฐบาล ณ ขณะนั้นได้ประกาศยุบวัดราชบูรณะลง จนมาถึง พ.ศ. 2491 จึงได้รับพระราชโองการโปรดให้สร้างขึ้นเป็นวัดใหม่อีกครั้ง²⁹ และทำการก่อสร้างอาคารใหม่หมดเกือบทั้งวัด ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

จากหลักฐานเท่าที่เหลืออยู่ปัจจุบัน เป็นการยากมากที่จะสันนิษฐานรูปแบบและแผนผังที่ชัดเจนของวัดนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 อย่างไรก็ตาม หลักฐานภาพถ่ายเก่าที่หลงเหลืออยู่ ประกอบกับแผนที่กรุงเทพฯ ที่ถูกจัดทำขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2475 ก็ได้ช่วยให้เราพอมองเห็นสภาพดั้งเดิมก่อนถูกระเบิดของวัดนี้ได้ และทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า แบบแผนและตำแหน่งที่ตั้งของพระอุโบสถที่มีพระระเบียงล้อมน่าจะเป็นของเดิมตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะตัวพระระเบียงที่พงศาวดารระบุเอาไว้ว่าอย่างชัดเจนว่าเป็นของทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังนี้

“.....วัดเลียบนั้นพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพหริรักษ์ตั้งวังอยู่ริมนั้น ก็ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถแลกุฏิสงฆ์ขึ้นการยังค้างอยู่หาแล้วเสร็จไม่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ให้เจ้าพนักงานทำต่อไป ได้ทำพระระเบียงล้อมเข้าอีกด้วยแล้วพระราชทานนามใหม่ชื่อวัดราชบูรณะ.....”³⁰

²⁸ เจ้าพระยาวิชิตรวงศัฎฐิโกโร, *ตำนานพระอารามหลวง* (พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, 2473).

²⁹ *ประวัติวัดบูรณราชวรวิหาร และ บุญนิธิพระราชพฤฒาจารย์*, หน้า (12)-(21).

³⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน*, หน้า 214.

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดราชบูรณะ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานไว้ว่าเป็นฝีมือพระอาจารย์นาคในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยเขียนเป็นเรื่อง “ท้าวมหาชมพู” โดยภาพผนังสกัดหลังพระอุโบสถเขียนเป็นภาพพระอินทร์อภิเษกนางสุชาดา ซึ่งเป็นเรื่องราวหนึ่งในประวัติพระอินทร์ โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์มีพระนิพนธ์ไว้ว่า

“.....อุตหลังในพระอุโบสถวัดราชบูรณะนั้น ก็เป็นฝีมืออาจารย์นาคเขียน เรื่องพระอินทร์อุบลูกสาวไฟจิตราสูหรณีเมื่อเลือกคู่ ท่านตัดหน้านางไว้ที่นั่นไปเห็นเข้าต้องยกมือไหว้ผัดกับของใครๆ ทั้งงามจริงๆ.....”³¹

2.5 วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เป็นวัดโบราณ ตั้งอยู่ปากคลองมหานาค จะสร้างขึ้นเมื่อใดนั้นไม่ปรากฏ เดิมชื่อว่า “วัดสะแก” ต่อเมื่อรัชกาลที่ 1 สถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ทรงพระราชดำริว่า รัชชที่วัดสะแกเสี่ยงไฟระเฒ่า ไม่มีรัชชอื่นจะเสมอ สมควรเอามาไว้ในวัดสำคัญสำหรับพระนคร จึงโปรดให้เอาระฆังย้ายมาไว้ที่หอรบชั่งวัดพระศรีรัตนศาสดารามแทน พอในปี พ.ศ. 2528 จึงโปรดให้สถาปนาวัดสะแกเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสระเกศ”³²

ภาพที่ 2.23 (ซ้าย): ภาพถ่ายทางอากาศวัดสระเกศ พ.ศ. 2489 โดย Williams Hunt

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 2.24 (ขวา): พระอุโบสถวัดสระเกศ

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

³¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เล่ม 16 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 167-168.

³² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร และ จดหมายเหตุเรื่องพระสารีริกธาตุเมืองกบิลพัสดุ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อยู่ ญาโณทโย) สมเด็จพระสังฆราช 20 พฤศจิกายน 2508 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508), หน้า 19-20.

วัดสระเกศได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 และบูรณะครั้งย่อยๆ อีกมากมายจนปัจจุบัน ดังนั้นการวิเคราะห์ว่าอาคารหลังไหนบ้างที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงยากเป็นอย่างยิ่ง พงศาวดารระบุเอาไว้เพียงเล็กน้อยว่า

“.....แล้วให้ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสระเกษพระราชทานนามว่าคลองมหานาค สำหรับประชาชนชาวพระนครลงเรือไปเล่นเพลงเล่นศักระวาในเทศกาลน้ำเหมือนอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า ครั้งขุดคลองเสร็จแล้ว วัดสระเกษนั้นพระราชทานนามใหม่ว่าวัดสระเกษ แล้วให้ขอแรงพวกเขมรเปนอันมากทำรากก่อพระอุโบสถด้วย.....”³³

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพสันนิษฐานว่า รัชกาลที่ 1 น่าจะโปรดให้สร้างพระอุโบสถ การเปรียญ ศาลาทำน้ำ หอไตร และกุฏิ พอมาถึงรัชกาลที่ 3 ได้ซ่อมพระอุโบสถ สร้างพระระเบียงและพระเจดีย์ล้อมรอบพระอุโบสถ นอกจากนี้ยังสร้างวิหารพระอัษฎาศักดิ์ขึ้นบริเวณด้านหลังพระอุโบสถ³⁴ พร้อมทั้งพระปรางค์ใหญ่ (สร้างไม่สำเร็จและทิ้งร้างไว้จนรัชกาลที่ 4 มาแปลงเป็นเจดีย์ภูเขาทองในรูปแบบปัจจุบัน)

อย่างไรก็ตาม การสันนิษฐานอาคารในสมัยรัชกาลที่ 1 ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้มีหลักฐานเอกสารร่วมสมัยที่ยืนยันว่าเป็นตามพระวินิจฉัยจริง นอกจากพระอุโบสถที่มีเอกสารยืนยันชัดเจน ซึ่งตามทัศนะผู้วิจัย เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่ตัวพระอุโบสถจะถูกสร้างขึ้นพร้อมๆ กับพระระเบียงในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อทำหน้าที่เป็นประธานของวัด เพราะวัดแห่งนี้ถือว่าเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการสถาปนาราชวงศ์จักรี เพราะเป็นสถานที่ตั้งทัพและประทับสมรุธาภิเชก ของรัชกาลที่ 1 ก่อนยกทัพเข้าปราบจลาจลกรุงธนบุรีในเวลาต่อมา³⁵ ส่วนพระเจดีย์ย่อมุม 12 องค์ที่รายล้อมรอบพระระเบียงอีกชั้นหนึ่งนั้น อาจจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมๆ กับการบูรณะใหญ่ของพระองค์

2.6 วัดระฆังโฆสิตาราม

วัดระฆังโฆสิตาราม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี ตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวัง เป็นวัดเก่าตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดบางว่าใหญ่ ถึงสมัยกรุงธนบุรีมีการปฏิสังขรณ์ใหม่ และพระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระสังฆราช ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ทรงมาปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม รัชกาลที่ 1 ทรงสร้างพระปรางค์³⁶ร่วมในการปฏิสังขรณ์ครั้งนั้นด้วย และได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดระฆังโฆสิตาราม” เพราะอยู่ใกล้พระราชวังเช่นเดียวกับวัดระฆัง ครั้งกรุงศรีอยุธยา³⁷

³³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน, หน้า 51.

³⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติวัดสระเกษราชวรมหาวิหาร และ จดหมายเหตุเรื่องพระสารีริกธาตุเมืองกบิลพัสดุ์, หน้า 20-21.

³⁵ เฟื่องอ่าง, หน้า 19.

³⁶ พระปรางค์องค์นี้นักวิชาการบางส่วนเชื่อว่าเป็นของเก่ามีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

³⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวัดกุศลสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา, หน้า 19.

นอกจากนี้ยังมีประวัติความเกี่ยวพันระหว่างวัดนี้กับรัชกาลที่ 1 ที่สำคัญอีกเรื่องคือ “หอไตร” โดย มีรับสั่งให้ขุดสระขึ้นภายในวัดระฆัง ณ ตำแหน่งที่มีการขุดเจาะระฆังเสียงดีภายในวัด และโปรดให้ รื้อพระตำหนักพระองค์เมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรี มาปลูกใหม่ลงในสระ เป็นรูปเรือ ๓ หลังแฝด ภายใน เขียนภาพจิตรกรรมเรื่องมฆมาณพ (ประวัติพระอินทร์เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์)ฝีมือพระอาจารย์นา³⁸

แม้จะเป็นวัดสำคัญ แต่สถาปัตยกรรมต่างๆ ภายในวัดแห่งนี้ยากแก่การระบุอายุสมัยที่แน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด ทราบแน่ชัดเพียงว่าได้เกิดไฟไหม้วัดระฆังในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ และขยายเขตวัดขึ้นไปทางเหนือ แต่พระอุโบสถที่สร้างใหม่นี้ก็ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเป็นการสร้างใหม่ลงบนตำแหน่งเดิมหรือไม่ และการสร้างใหม่นั้นคงลักษณะดั้งเดิมเอาไว้มากน้อยแค่ไหน ดังนั้น วัดระฆังแม้จะมีการระบุชัดเจนว่าได้รับการปฏิสังขรณ์โดยรัชกาลที่ 1 แต่ก็ใช้วัดแห่งนี้ในแง่ของการเป็นตัวแบบวิเคราะห์ได้อย่างจำกัด

ภาพที่ 2.25 (ซ้าย): พระปรางค์ที่รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในวัดระฆังฯ

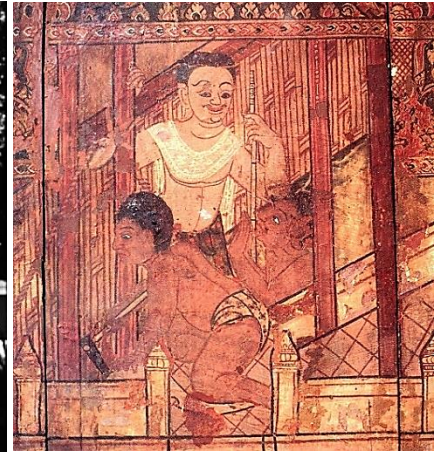
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.26 (ขวา): พระอุโบสถวัดระฆังฯ

ที่มา: ผู้วิจัย

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถหันหน้าลงแม่น้ำทางทิศ ตะวันออก ตั้งขนานคู่กับพระวิหารขนาดเล็ก สันนิฐานว่าเป็นพระอุโบสถเดิมของวัดบางว่าใหญ่ ด้านหน้าพระวิหารหลังนี้คือพระปรางค์ที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 พื้นที่ด้านทิศใต้ของพระวิหารเป็นที่ตั้งของหอไตรซึ่งเคยเป็นตำหนักเดิมของรัชกาลที่ 1 ส่วนพื้นที่ด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ มีพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองประดิษฐานอยู่ 3 องค์ ซึ่งสร้างโดยเจ้านายสามพระองค์ของวังหลัง คือ กรมหมื่นนราเทเวศร์ กรมหมื่นนเรศโยธี และกรมหมื่นเสนีย์บริรักษ์

³⁸ สมาคมสถาปนิกสยาม, ภาพเขียนในหอพระไตรปิฎกวัดระฆัง = Mural Paintings at Wat Rakang (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2513)

ภาพที่ 2.27 (ซ้าย): หอไตรวัดระฆังฯ ที่เคยเป็นตำหนักของรัชกาลที่ 1 เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าพระยาจักรี
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.28 (ขวา): ภาพประวัตินมมานพ (ประวัติพระอินทร์) ภายในหอไตรวัดระฆังฯ
ที่มา: หนังสือ ภาพเขียนในหอพระไตรปิฎกวัดระฆัง = Mural Paintings at Wat Rakang

2.7 วัดราชาธิวาส

วัดราชาธิวาส ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งพระนคร เหนือขึ้นไปจากปากคลองผดุงกรุงเกษม เล็กน้อย เดิมชื่อวัดสมอราย เป็นวัดมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา และเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งในยุคต้นรัตนโกสินทร์ โดยรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าให้บูรณะขึ้นใหม่ทั้งพระอาราม แต่ความสำคัญที่สุดของวัดแห่งนี้จะเกี่ยวข้องกับประวัติกำเนิดของธรรมยุติกนิกายในสมัยรัชกาลที่ 3 ตลอดจนสถาปตยกรรมต่างๆ ทั้งหมดของวัดนี้ล้วนแล้วแต่ถูกสร้างใหม่ในปลายรัชกาลที่ 5 ดังนั้น แม้วัดนี้จะเป็นหนึ่งใน 12 วัดที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับรัชกาลที่ 1 แต่ก็ไม่หลงเหลือหลักฐานอะไรที่จะช่วยให้สามารถสันนิษฐานรูปแบบหรือแผนผังในยุคนั้นได้

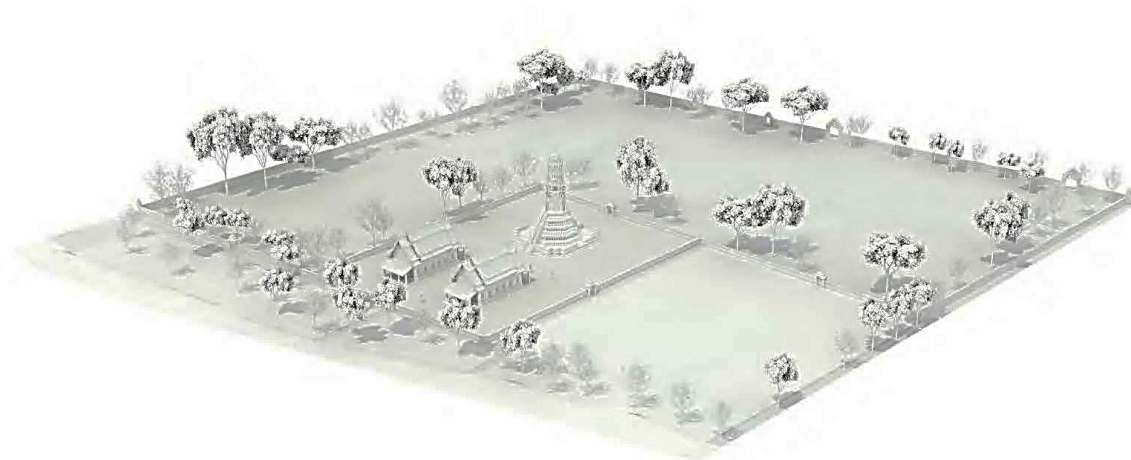
ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันเป็นของใหม่สมัยปลายรัชกาลที่ 5 ออกแบบโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

2.8 วัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณราชวราราม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ เดิมชื่อวัดแจ้ง เป็นวัดดั้งเดิมมีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี วัดแจ้งได้กลายเป็นวัดประจำพระบรมมหาราชวัง และเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต แต่พอรัชกาลที่ 1 ปราบดาภิเษกและย้ายพระบรมมหาราชวังมาอยู่ฝั่งพระนคร วัดแจ้งก็กลายเป็นวัดนอกเขตพระราชวัง และได้มีการรื้อกำแพงพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรีลง เปลี่ยนให้วัดแจ้งมีพระสงฆ์จำพรรษาได้

ต่อมาใน พ.ศ. 2328 รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (รัชกาลที่ 2) เสด็จมาประทับ ณ พระราชวังเดิมกรุงธนบุรี พร้อมทั้งทรงมอบหน้าที่ให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้งต่อไป ซึ่งในระยนี้เอง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

ได้ทรงพระอุทิศสาหะบูรณปฏิสังขรณ์วัดแจ้งใหม่หมดทั้งวัด แต่การปฏิสังขรณ์สำเร็จได้เพียงกุฏิสงฆ์ ส่วนพระอุโบสถและพระวิหารที่ได้โปรดให้สร้างขึ้นใหม่ยังไม่ทันแล้วเสร็จก็สิ้นรัชกาลที่ 1 เสียก่อน³⁹

ภาพที่ 2.29: ภาพสันนิษฐานพื้นที่พุทธาวาสวัดอรุณฯ สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี-รัชกาลที่ 1
ที่มา: หนังสือ คติสัญลักษณ์และการออกแบบวัดอรุณราชวราราม

ด้วยเหตุนี้ วัดอรุณฯ จึงมีหลักฐานทางศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับรัชกาลที่ 1 น้อยมากจนไม่สามารถนำมาเป็นหลักฐานในการวิเคราะห์ในงานชิ้นนี้ได้

2.9 วัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณาราม ตั้งอยู่คลองบางกอกน้อยฝั่งด้านใต้ เดิมชื่อวัดทอง เป็นวัดเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยา รัชกาลที่ 1 โปรดให้รื้อสถาปนาใหม่ทั่วทั้งพระอาราม⁴⁰ พร้อมทั้งพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสุวรรณาราม” นอกจากนี้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ยังได้ทรงสร้างเมรุปูนด้านหลังวัดถวายสำหรับเป็นที่พระราชทานเพลิงศพอีกส่วนหนึ่งด้วย ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงมาบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่และขยายเขตของวัดให้กว้างออกไปกว่าของเดิม ซึ่งมีหลักฐานไม่เพียงพอว่ามีส่วนใดบ้างที่รัชกาลที่ 3 มาบูรณะหรือซ่อมแปลง ทราบแน่นอนเพียงภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถเป็นภาพที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนั้นแล้วเป็นการยากที่จะแยกแยะอย่างชัดเจน

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถและพระวิหารตั้งขนานกัน โดยหันหน้าวัดไปทางทิศเหนือ พระอุโบสถมีขนาดใหญ่กว่าพระวิหาร อาคารทั้งสองล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ภายในเขตกำแพงแก้ว มีพระเจดีย์ขนาดใหญ่ 2 องค์ ตั้งอยู่หน้าและหลังพระวิหาร และพระเจดีย์ขนาดเล็ก 2 องค์ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ

³⁹ กรมศิลปากร, **ประวัติวัดอรุณราชวราราม** จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระญาณสังวร (วน วิจิตรญาณมหาเถร) 3 กรกฎาคม 2521 (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดอรุณราชวราราม, 2521), หน้า 16-17.

⁴⁰ สมเด็จพระญาณสังวร, **กรมพระยาตำราสารานุกรม, ตำนานวัดสุทัศน์ต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา**, หน้า 32.

ภาพที่ 2.30 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.31 (ขวา): ภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เขียนขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา: ผู้วิจัย

2.10 วัดคูหาสวรรค์

วัดคูหาสวรรค์ ตั้งอยู่ริมคลองบางจาก เดิมชื่อวัดวัดศาลาสี่หน้า มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า รัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้อัญเชิญพระประธานภายในวัดนี้ไปเป็นพระประธานภายในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ จากนั้นโปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดศาลาสี่หน้าขึ้นใหม่พร้อมทั้งสร้างพระประธานใหม่แทนที่พระประธานองค์เดิม⁴¹ และพระราชทานนามเปลี่ยนใหม่ว่า “วัดคูหาสวรรค์” ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงมาบูรณปฏิสังขรณ์⁴² แต่ไม่มีรายละเอียดที่แน่ชัดว่าทำอะไรบ้าง อีกทั้งเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวกับวัดแห่งนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็เหลือน้อยมากจนไม่อาจสรุปได้ว่า นอกจากพระพุทธรูปประธานแล้ว มีงานสถาปัตยกรรมหรือศิลปกรรมอะไรบ้างที่หลงเหลือมาตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถเป็นประธาน หาดหน้าไปทางทิศตะวันออก ตัวพระอุโบสถล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ถัดไปทางด้านหลังมีพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง 3 องค์ ตั้งเรียงกันในแนวเหนือ-ใต้

⁴¹ พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร, บรรณาธิการ. แฉลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 16 ภาค 2. (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2471), หน้า 43-44.

⁴² สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวัดกุศลสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา, หน้า 26.

ภาพที่ 2.32 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.33 (ขวา): ภายในพระอุโบสถวัดคูหาสวรรค์

ที่มา: ผู้วิจัย

2.11 วัดราชสิทธิาราม

วัดราชสิทธิาราม ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ เดิมชื่อวัดพลับ มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้พื้นที่วัดพลับเดิมนั้นอยู่ต่อจากพื้นที่วัดราชสิทธิารามในปัจจุบันออกไปทางทิศตะวันตก ครั้นเมื่อสร้างวัดราชสิทธิารามขึ้นในรัชกาลที่ 1 ได้โปรดฯ ให้รวมวัดพลับเดิมเข้าไว้ในเขตวัดราชสิทธิารามด้วย ดังนั้นคนทั่วไปจึงยังคงเรียกชื่อ วัดราชสิทธิาราม ตามนามเดิมว่า วัดพลับ

ภาพที่ 2.34 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดราชสิทธิาราม

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.35 (ขวา): อาคารลักษณะคล้ายกุฏิวิปัสสนาที่เรียงรายโดยรอบพระอุโบสถ

ที่มา: ผู้วิจัย

วัดราชสิทธิาราม เป็นวัดสำคัญมากวัดหนึ่งในต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุเนื่องมาจากรัชกาลที่ 1 ทรงอาราธนาพระอาจารย์สุก วัดท่าหอย ริมคลองคูจามในแขวงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาลงมาเป็นพระราชาคณะที่พระญาณสังวรเถร โดยทรงวิพากษ์คุณในทางวิปัสสนาธุระมาก สามารถเลี้ยงไก่เถื่อนให้เชื่องได้เหมือนไก่บ้าน เมื่อมาอยู่พระนครแล้วท่านทูลขอยุ่วัดอรุณญิก รัชกาลที่ 1 จึงโปรดฯ ให้ไปอยู่

วัดพลับ แล้วสร้างพระอารามหลวงขึ้นพระราชทาน วัดแห่งนี้เป็นสถานที่ที่เจ้านายเมื่อเวลาทรงผนวช จะต้องมาศึกษาวิปัสสนาธุระเสมอ ไม่ว่าจะเป็นรัชกาลที่ 2, รัชกาลที่ 3, และรัชกาลที่ 4 เป็นต้น⁴³

วัดราชสิทธิารามได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 รูปแบบศิลปกรรมหลายอย่างแสดงให้เห็นถึงรูปแบบศิลปะแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ชัดเจน อาทิ ชุ่มประตุน้ำต่างพระอุโบสถ การทำเสาแบบสี่เหลี่ยมเรียบเกลี้ยง เป็นต้น ซึ่งทำให้ชี้ชัดได้ยากเช่นกันว่ารัชกาลที่ 3 ได้มาทำอะไรบ้างที่วัดนี้ แต่อย่างไรก็ตาม น่าเชื่อว่าแผนผังภาพรวมน่าจะมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยกลุ่มอาคารมีลักษณะคล้ายกุฏิขนาดเล็กสำหรับนั่งทำวิปัสสนา จำนวนทั้งสิ้น 24 หลัง ซึ่งถือเป็นลักษณะแปลกออกไปจากคตินิยมทั่วไป กลุ่มอาคารนี้เรียงตัวโอบล้อมพระอุโบสถในลักษณะคล้ายพระระเบียงที่ล้อมพระอุโบสถที่นิยมสร้างในยุคต้นรัตนโกสินทร์

2.12 วัดยานนาวา

วัดยานนาวา เป็นวัดโบราณตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งพระนคร บริเวณสาทรเหนือ เดิมชื่อวัดคอกกระบือ ต่อมารัชกาลที่ 1 โปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ พร้อมทั้งให้สร้างสำเภาเจดีย์ขึ้นทำหน้าที่แทนพระสถูปเจดีย์ ในการนี้ได้พระราชทานนามวัดใหม่ด้วยว่า "วัดยานนาวา"⁴⁴

ภาพที่ 2.36: พระอุโบสถและสำเภาเจดีย์ วัดยานนาวา

ที่มา: ผู้วิจัย

นอกจากพระอุโบสถแล้ว รัชกาลที่ 1 จะได้ทรงสร้างอะไรอีกหรือไม่ นั่นไม่มีหลักฐานปรากฏ แม้แต่ตัวพระอุโบสถเองก็น่าเชื่อว่าจะได้รับการบูรณะต่อมาในยุคหลัง ศิลปกรรมประกอบอาคารคงยากที่

⁴³ เฟื่องอ้าง, หน้า 19-21.

⁴⁴ เฟื่องอ้าง, หน้า 18-19.

จะระบุงุคสมัยได้ สิ่งที่ยืนยันได้ชัดคงมีแค่โครงสร้างได้ภาพรวมของตัวพระอุโบสถ ตำแหน่งที่ตั้ง และพระประธานภายใน

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถเป็นประธานหันหน้าลงแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านหลังเป็นสำเภาเจดีย์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3

2.13 วัดสุวรรณดาราราม

วัดสุวรรณดาราราม ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองเก่า ริมป้อมเพชร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดนี้เป็นวัดที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ดังนั้น รัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงให้ความสำคัญและได้ร่วมกันบูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้ โดยน่าจะเชื่อว่าสิ่งที ก่อสร้างในสมัยนี้คือตัวพระอุโบสถ ต่อมารัชกาลที่ 3 ทรงมาสร้างกุฏิสงฆ์ถวายใหม่ทั้งหมด พอมาถึงรัชกาลที่ 4 ได้ทำการก่อสร้างพระวิหารใหม่ พร้อมทั้งเจดีย์ทรงระฆังกลม

ภาพที่ 2.37 (ซ้าย): พระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 2.38 (ขวา): หอระฆังวัดสุวรรณดาราราม อยุธยา

ที่มา: หนังสือ ลักษณะไทย

วัดแห่งนี้จะได้รับการบูรณะใหญ่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 7 และมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารใหม่เป็นภาพเล่าเรื่องพระราชประวัติพระนเรศวร ฝีมือของ พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร)

ผังพุทธาวาสที่ปรากฏ ณ ปัจจุบันประกอบไปด้วย พระอุโบสถ และพระวิหารตั้งคู่ขนานกัน โดยด้านหลังพระวิหารมีพระเจดีย์ทรงระฆังกลมประดิษฐานอยู่

นอกจากวัดทั้ง 12 แห่งข้างต้นแล้ว ยังมีวัดอีกมากที่ถูกปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เพียงแต่มิได้ถูกระบุเอาไว้ในพงศาวดารว่าพระองค์เกี่ยวข้องโดยตรง ซึ่งในงานชิ้นนี้จะมีการอ้างถึงวัดเหล่านั้นบ้าง แต่ไม่ถือว่าเป็นกลุ่มหลักฐานหลักในการวิเคราะห์แต่อย่างใด⁴⁵

⁴⁵ วัดสุทัศน์เทพวรารามเป็นอีกวัดหนึ่งที่รัชกาลที่ 1 มีพระราชดำริโดยตรงในการสถาปนา เนื่องจากโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระศรีศากยมุนีจากเมืองสุโขทัยลงมาประดิษฐานเป็นพระประธาน แต่การก่อสร้างเพียงทำได้แค่ก่อรากพระวิหาร ทำให้ไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ในงานชิ้นนี้

จากการวิเคราะห์หลักฐานตลอดจนการสันนิษฐานรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เท่าที่หลักฐานจะนำเราไปถึงได้ข้างต้น บทต่อไปจะนำเสนอการสรุปวิเคราะห์ว่าด้วยลักษณะเฉพาะบางประการทางศิลปะและสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 เพื่อชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญบางประการที่งานศึกษาในอดีตละเลยไป